
Majna Parijez
(samostalni istraživač)

PREDSTAVA SVETE MARINE OD ANTIOHIJE U STARALAŠTVU POPA STRAHINJE IZ BUDIMLJA¹

Apstrakt: Pop Strahinja iz Budimlja, plodonosi srpski postvizantijski majstor, dobrog teološkog obrazovanja ali skromnog likovnog školovanja, bio je cijenjen i tražen na području obnovljene Patrijaršije. Njegova djela nastaju u rasponu od 1591. do 1621./1622. godine. U pretposljednje radove popa Strahinje svrstavaju se i zidne slike u dva hrama u Gradištu koje su živopisane 1620. godine a posvećene su Svetom Nikoli i Uspenju Bogorodičinom. Zidna slika u crkvi Sv. Nikole, na kojoj je Sv. Marina, ikonografski je zanimljiva. Ona je ovdje predstavljena kako zamahuje čekićem hoteći ubiti đavola. Takođe, prepoznata je scena *Sveta Marina čekićem ubija đavola* koju, najvjerojatnije zbog oštećenja, dosadašnji istraživači živopisa u Dragovoljčima nisu uspjeli identifikovati. Iako je kult Svete Marine bio snažan, predstavljanje ove svetice kako ubija đavola nije bilo često na području Patrijaršije u XVI i prvoj polovini XVII vijeka. Svetu Marinu naslikanu na ovakav način vidimo nešto kasnije u Praskvici, u crkvi Svete Trojice. Pop Strahinja je predstavom *Svete Marine koja ubija đavola* još jednom pokazao da se ne libi ponuditi i neka nova ikonografska rješenja za pojedine scene. Njegova spremnost da uči i da malo iskače iz uobičajenih ikonografskih klišeja, učinila ga je prepoznatljivom umjetničkom pojavom s kraja XVI i početka XVII vijeka na području Patrijaršije.

Glavne riječi: Pop Strahinja, Sv. Marina Antiohijska, Gradište, Dragovoljići, Jovan, Radul

Zograf i minijaturist pop Strahinja iz Budimlja², plodonosi i svestrani srpski postvizantijski majstor, dobrog teološkog obrazovanja ali skromnog likovnog školovanja, bio je cijenjen i tražen na području obnovljene Pečke

¹ Tokom doktorskog istraživanja na temu: „*Djelatnost zografa popa Strahinje potkraj 16. i na početku 17. stoljeća*“, počelo je istraživanje ove problematike./ majnapar@gmail.com

² Podroban popis literature o popu Strahinji i detaljnu analizu njegovog cjelokupnog umjetničkog opusa donosi Majna Parijez u doktorskoj disertaciji: M. Parijez, *Djelatnost zografa popa Strahinje potkraj 16. i na početku 17. stoljeća*, Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 2022, Dostupno na: <https://dr.nsk.hr/islandora/object/ffzg:6055>

Sl. 1. Crkva Svetog Nikole u Gardištu u Paštrovićima pored Budve; foto: M. Parijez

Fig. 1. The Church of St. Nicholas in Gradište in Pastrovići near Budva, photo: M. Parijez

patrijaršije. Iako skromnog likovnog školovanja, bio je cijenjen i tražen vjerovatno upravo stoga što je povremeno izlazio iz zadatih ikonografskih okvira, a i u stilskom pogledu imao neuobičajenih, ekspresivnih rješenja. Razlog možda treba tražiti i u onovremenim istorijskim prilikama u kojima je broj darovitih majstora bio srazmjerno mali te su se ktitori stoga rado opredjeljivali za angažovanje slikara poput Strahinje u kojem su prepoznali umjetnika koji je pokazao solidno teološko obrazovanje, ali i određene slikarske ili lične kvalitete. Bez obzira na skromno likovno školovanje, njegovo bogoslovsko obrazovanje jamčilo je ikonografsku ispravnost odanu vizantijskoj i srpskoj srednjovjekovnoj tradiciji, a koje je ktitorima zasigurno bilo prioritarno. Na formiranje njega kao umjetnika, bitno je uticala moračka slikarska radionica, gdje je najvjerojatnije stekao osnovne umjetničke vještine. Takođe, značajan uticaj na njegovo formiranje kao umjetnika imali su *Praznični minej* Božidara Vukovića štampan u Veneciji 1538. godine i nikoljačka slikarska radionica s crkvom Svetog Nikole u Nikoljcu. Sve to su argumenti koji su pridonijeli njegovoj „popularnosti“ kod ktitora iz manastirskih sredina poput Svete Trojice u Pljevljima, Morače i Pive koji su bili onovremeni kulturni centri, ali i seoskih sredina te ga učinili jednim

od najplodnijih srpskih postvizantijskih slikara iz vremena osmanske vlasti na području obnovljene Pečke patrijaršije. Djela ovog nadasve plodonosnog majstora nastala su u rasponu od 1591. do 1621./1622. godine, što znači da u tih tridesetak godina možemo pratiti njegov umjetnički razvoj.

U pretposljednje radove popa Strahinje svrstavaju se i zidne slike u dva hrama: u Gradištu u Paštrovićima. Hram Svetog Nikole oslikan je 1620. godine (Sl. 1); iste godine živopisana je i crkva Uspenja Bogorodičinog, o čemu nas informirše ktitorski natpis iznad ulaznih vrata u crkvama.

Strahinjino veliko iskustvo, teološka učenost i zanimljiva ikonografska rješenja scena mogu se vidjeti i na freskama u Gradištu, koje su njegovo pretposljednje ostvarenje. To se može zaključiti ne samo po tipičnom slikarskom izrazu, već i po originalnom rasporedu i odabiru pojedinih scena koje se rijetko susreću u slikarstvu toga doba na području obnovljene Patrijaršije. Treba naglasiti da je zanimljivosti živopisa u crkvi Svetog Nikole znatno doprinio i majstor koji je pomagao popu Strahinji. On se najviše zadržao na nižim zonama, mada mu se ruka može raspoznati i na nekim predstvama iz gornje zone. Iako se ovaj slikar nije potpisao, sudeći po osebnom slikarskom jeziku, radi se o vrsnom majstoru Jovanu.³ On je ovdje u Gradištu, u crkvi Svetog Nikole, bio u ranoj fazi stvaralaštva, da bi se kasnije razvio u vodećeg slikara svoje epohe. Program i raspored zidnih slika u crkvi Svetog Nikole napravili su bez sumnje pop Strahinja kao protomajstor i ktitori. Zidna slika u crkvi Svetog Nikole, na kojoj je predstavljena Sveta velikomučenica Marina (Sl. 2), ikonografski je zanimljiva, stoga se na nju treba detaljno osvrnuti.⁴ Majstor Jovan je ovdje Svetu Marinu prikazao kako zamahuje čekićem hoteći ubiti đavola.⁵

³ Anika Skovran prva je iznijela tezu o saradnji popa Strahinje i kir Kozme u crkvi svetog Nikole u Gradištu; A. Skovran, *Umetničko blago manastira Pive*, katalog izložbe, Cetinje-Beograd, 1980, 17-18; Zdravko Kajmaković je utvrdio da je kir Kozma zapravo majstor Jovan koji se potpisao 1632. godine na hilendarskoj ikoni Svete Petke; Z. Kajmaković, *Kozma-Jovan*, Zbornik za likovne umetnosti, 13, (Novi Sad 1977), 99-122; Najkompletniji pregled Jovanovog stvaralaštva, sa starijom literaturom, donosi Branislav Todić; B. Todić, *Srpski slikari od XIV do XVIII veka (knjiga I-II)*, Novi Sad 2013, 259-267.

⁴ Svakako treba naglasiti da autori koji su se do sada bavili živopisom u crkvi Svetog Nikole u Gradištu nisu obraćali pažnju na figuru svete Marine koja ubija đavola; V. Đurić, *Fresko-slikarstvo manastira Gradišta u Paštrovićima*, Istorijski zapisi knj. XVII., sv. 2, (Titoograd 1960), 269-283; R. Vujičić, *Studije iz crnogorske istorije umjetnosti*, (Cetinje 1999), 143-162; A. Čilikov, *Paštrovske crkve i manastiri – zidno slikarstvo*, Podgorica 2010, 75-90., 179-190; S. Vujošević, *Zidno slikarstvo Manastira Gradište, Manastir Gradište*, povodom obilježavanja osamsto godina Pravoslavne Srpske arhiepiskopije i Zetske episkopije (1219-2019.), drugo, dopunjeno izdanje, (Manastir Gradište 2019), 129-155.

⁵ Na južnom zidu naosa prikazana je stojeća figura Svete Marine. Ona u svojoj lijevoj ruci drži đavola za kosu, a u svojoj desnoj ruci drži čekić, tačnije ona zamahuje njime; Sveta velikomučenica Marina, Sveta Margareta, Margareta Antiohijska ili u narodu poznatija kao Ognjena Marija (Antiohija, Pizidija 289-304.) hrišćanska je svetica. Rodom je iz Antohije u Pizidiji centralnom dijelu Male Azije (danas je to grad Antakija, tur. Antakya, nalazi se na krajnjem jugozapadu Turske, blizu granice sa Sirijom). Marijin otac je bio paganski sveštenik. Majka joj je umrla ubrzo nakon rođenja, pa ju je dojila jedna hrišćanka iz Antohije. Nakon što je prihvatila hrišćanstvo, otac je se odrekao. U tome periodu bijaše izabran novi namjesnik Olimvrije. Kada je ugledao prelijepu djevojku, očarala ga je njena ljepota pa ju je pokušao uvjeriti da se odrekne hrišćanske vjere i postane njegova žena. Kada

Sl. 2. Jovan, Sveta Marina čekićem ubija đavola, sjeverni zid naosa iz 1620. godine, crkva Svetog Nikole u Gradištu; foto: M. Parijez

Fig. 2. Jovan, The Saint Marina slaying the devil with a hammer, north wall of the nave from 1620., the Church of St. Nicholas in Gradište, photo: M. Parijez

ga je Marina odbila uprkos njegovim pokušajima da je navede da se odrekne hrišćanske vjere i uda za njega, Olimvrije se razljutio i naredio da ju muče. Nemilosrdno su je tukli tako da je strašno krvarila, a nakon toga su joj tijelo kidali gvozdenim trozupcima. Nakon toga je bačena u tamnicu. Te noći se u njenoj tamnici pojavio anđeo, prekrstio je i sve njene povrede i bolovi su nestali. Dok se Marina molila u tamnici, ogromni zmaj se pojavio. Uplašila se, ali je nastavila moliti se. Zmaj je razjapio čeljust i progutao je, ali se snagom krsta u njenoj ruci, njegov trbuh se raspuknuo i Marina se izbavila. Kada se Marina ponovo počela moliti, đavo se pojavio u njenoj tamnici, a ona ga je, dok se molila, uhvatila za kosu i počela do smrti udarati čekićem koji je pronašla. Sljedećeg dana su je mučili ognjem, ali je ona sve to izdržala u tišini, potajno se moleći. Nakon toga su joj mučitelji vezali ruke i noge i bacili je u ključalu vodu. Dok su je spuštali u vodu, odjednom se pojavila svjetlost i bijela golubica se spustila s neba noseći u kljunu zlatnu krunu. Konopci na Marininim rukama popucaše i ona bijaše izdignuta iz vode, slaveći Svetu Trojicu. Na kraju, Olimvrije naredi vojnicima da ubiju Marinu i tako se život ove velikomučenice završio tako što su joj odrubili glavu. Stradanja

Najranije sačuvana svjedočanstva o životu Svete velikomučenice Marine datiraju iz VIII vijeka. Njen kult se rano razvio i raširio u Vizantiji. Njegovo središte u Konstantinopolu bile su crkva Svetog Mine i manastir Hrista Pantepoptesa (Svevidečeg) u kojem se čuvala lobanja svetice.⁶ Desna ruka Svete Marine je u manastiru Vatopedu na Atosu, a čestice njenih moštiju čuvaju se u mnogim crkvama i manastirima širom Balkana, kao i u Palestini i na Kipru.⁷ Njen lik, uobičajeno predstavljen kako ubija đavola čekićem, bio je stoljećima izrazito omiljen i raširen.⁸

Najstarija ikona Svete Marine s predstavama žitija u istočnom dijelu Vizantije je najvjerojatnije ona iz crkve Agia Marina u Pedulasu (Kipar), a potiče iz kasnog XII vijeka.⁹ Najranije prikaze Svete Marine na području današnje Sjeverne Makedonije nalazimo na fresci iz 1191. godine u Kurbinovu i na fresci u crkvi Agioi Anargyroi u Kastoriji iz približno istog perioda. Ista ikonografija Svete Marine javlja se na zidnom slikarstvu Bele crkve u Karanu u periodu od 1332. do 1337. godine i predstavlja prvo pojavljivanje ove svetice u srpskoj srednjovjekovnoj umjetnosti koje se proširilo s područja današnje Sjeverne Makedonije. Tamo je naslikana kako ubija đavola čekićem pored portreta kraljice Jelene.¹⁰

Ova svetica je postala omiljena na širem području u periodu nakon osmanskog osvajanja, pred kraj XIV vijeka. Sveta Marina je prikazana na mnogim spomenicima u djelima Ohridskog umjetničkog kruga iz XV vijeka: car Konstantin i Jelena u Ohridu, Sveti Spasitelj u Leskovcu, u crkvi proroka

Svete Marine je opisao Timotije, svjedok ovih događaja. Umrla je oko 304. godine kao žrtva progona hrišćana u vrijeme cara Dioklecijana (284-305.), a za mučenicu ju je proglasio papa Gelazije (492-496.) u V vijeku. Istočne crkve proslavljaju njen dan 30. jula, a rimokatolici 17. jula; J. M. Sauget, M. C. Celletti, „*Marina (Margherita), santa, martire di Antiochia di Pisidia*“. Bibliotheca Sanctorum Vol. 8., (Rome 1966), 1150-1600; M. Georgievski, *St. Marina of Antioch and her representations on two icons from the Icon Gallery in Ohrid*, Icon gallery-Ohrid, Institute for Protection of the Monuments of Culture and Museum-Ohrid, Ohrid 1999, 1-13; Pop Strahinja je ovdje imao pomoćnika, riječ je o majstoru Jovanu koji je naslikao ovu figuru.

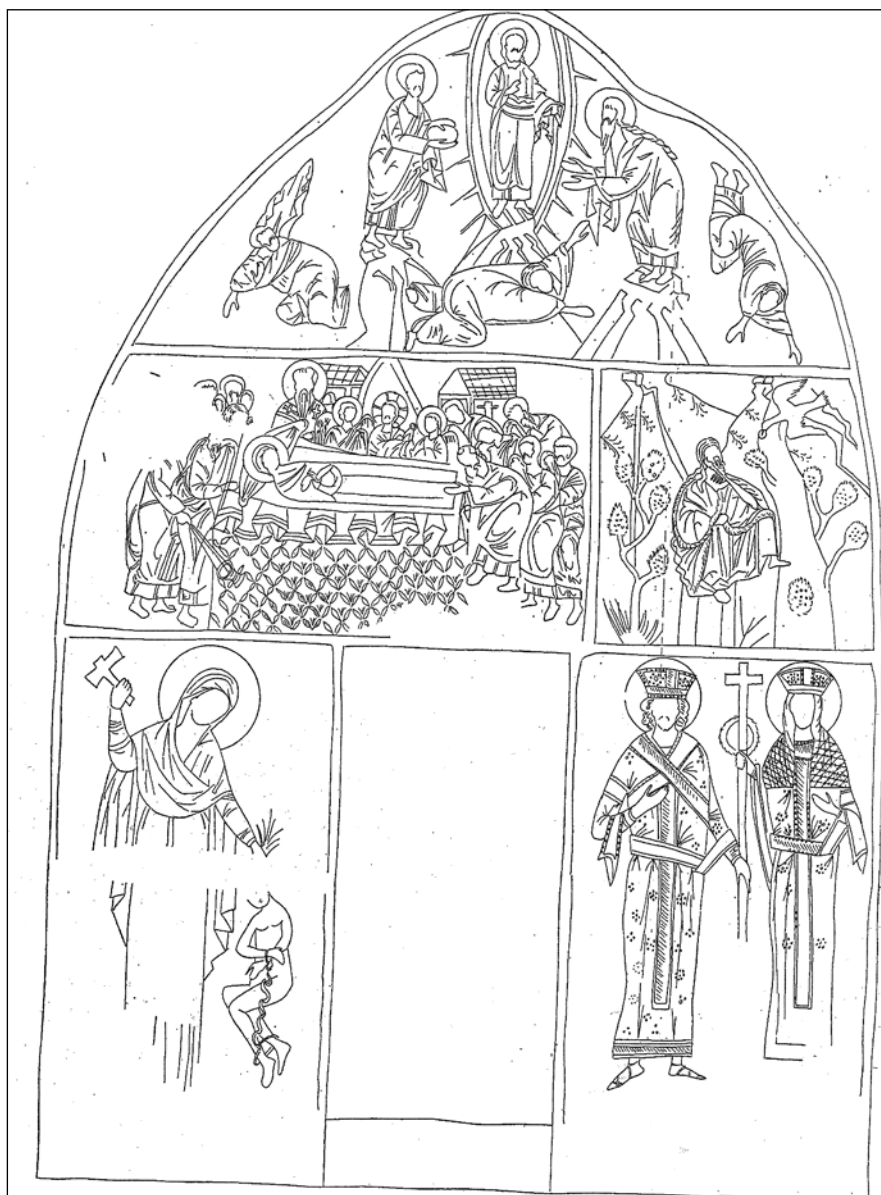
⁶ H. Delehay, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmodiano nunc Berolinensi*, Acta Sanctorum n. 62., Apud Socios Bollandianos, (Bruxellis 1902), 825.

⁷ O. Meinardus, *A Study of the Relics of Saints of the Greek Orthodox Church*, Oriens Christianus LIV, (Wiesbaden 1970) 211.

⁸ J. Lafontaine-Dosogne, *Un thème iconographique peu connu: Marina assommant Belzébut*, Byzantion vol. 32., Peeters Publisher, (Leuven/Louvain 1962), 251-259; L. Hadermann-Misguich, *Contribution à l'étude iconographique de Marina assommant le démon*, Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves 20, (Bruxelles 1968-1972), 268-271.

⁹ N. Patterson Ševčenko, *The "Vita" Icon and Painter as Hagiographer*, Washington 1999, 157, sl. 17.

¹⁰ D. Vojvodić, *O živopisu Bele crkve karanske u suvremenom slikarstvu Raške*, Zograf br. 31. (Beograd 2006/07), 140, sl. 3.

Sl. 3. Ohridska slikarska škola, Sveta Marina čekićem ubija đavola, zapadni zid naosa iz 1454./1455. godine, crkva Svetog Ilije, Dolgaec, Severna Makedonija; izvor: G. Subotić, *Ohridska slikarska škola XV veka*, 57., shema 35.

Fig. 3. Ohrid Painting School, The St. Marina slaying the devil with a hammer, the west wall of the nave from 1454./1455., the Church of St. Elijah, Dolgaec, North Macedonia; source: G. Subotić, *Ohrid painting school of the 15th century*, 57, scheme 35.

Ilije u Dolgaecu i drugima.¹¹ Prikazi Svete Marine kako ubija đavola čekićem u ruci mogu se vidjeti početkom XVII vijeka i u nekoliko crkava na teritoriji današnje Bugarske.¹²

Na Zapadu je interes za Svetu Marinu (Margaretu) porastao tokom Krstaških ratova, a naročito nakon osvajanja Antiohije 1098. godine i Konstantinopola 1204. godine. Sveta Marina je prikazivana u iluminiranim rukopisima, ali i na freskama, ikonama, drvorezima i bakrorezima.¹³

Ciklus kojim je prikazan njen život predstavljen je na zidnom slikarstvu XIV vijeka u najmanje šest crkava na području današnje Engleske, a najobuhvatniji primjer je u crkvi Svete Marine u selu Tarrant Kraford (Tarrant Crawford) u Dorsetu. Četrnaest scena iz života Svete Margarete naslikani su na gornjim zonama južnog i zapadnog zida naosa.¹⁴ Jedna od najstarijih ikona s predstavama iz života Svete Margarete od Antiohije je ona na području današnje Italije, u regiji Apulija (Chiesa di Santa Margareta), a danas je u Provincijalnoj umjetničkoj galeriji u Bariju. Ikona je naslikana u XIII vijeku i pripisuje se nepoznatom umjetniku iz Apulije.¹⁵

Sveta Marina od Antiohije bila je podjednako omiljena i veoma poštovana svetica u hrišćanskih vjernika i Istoka i Zapada, gdje je bila poznata kao Margareta. Kult ove svetica bio je snažan i širom čitave teritorije nekadašnjeg Vizantijskog carstva, takođe i na području Ohridske arhiepiskopije. Njena popularnost se nastavlja i nakon osmanskih osvajanja na području Ohridske arhiepiskopije (Sl. 3), odakle su najvjerojatnije scene ove svetice došli i na područje Pečke patrijaršije. Treba imati u vidu da su, nakon obnove Pečke patrijaršije 1557. godine, neki dijelovi ohridske arhiepiskopije pripali Patrijaršiji što je samo moglo olakšati širenje scena sa Svetom Marinom, posebno na ikonama i u bogoslužnim knjigama, na šire područje Pečke patrijaršije. *Sveta Marina koja ubija đavola* je osim u crkvi Svetog Nikole u Gradištu, naslikana i u crk-

¹¹ G. Subotić, *Ohridska slikarska škola XV veka*, Beograd 1980, 78-86., shema 64., 93-104., shema 77., 52-58., shema 35; Predstave ove svetice takođe se mogu vidjeti u Rumuniji (crkva iz XVI vijeka u Arboru, posvećena Usjekovanju glave Svetog Jovana Krstitelja); I. D. Stănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie: Depuis les origines jusqu'au XIX. siècle*, Etude iconographique, Reuve des études byzantines, (Paris 1935), 435-499.

¹² U Vukovu u Bugarskoj živopis nastao krajem XVI vijeka, 1598. godine; E. Флорева, *Средновековни стенописи, Вуково-1598.*, Български художник, (София 1987), 52-53; U Karlukovskom manastiru posvećenom Uspenju Bogorodičinom, u crkvi Svetog Spasa u Nesebaru i u crkvi Svetog Atanasija Aleksandrijskog u Arbanasima; Корпус на стенописите от XVII век, *Карлуковски манастир Успение Богородичино, Св. Спас Несебър, Св. Атанасий Арбанаси*, ур, Бисерка Пенкова и Цвета Кунева (София 2012), 13-18, 28-33, 153-165.

¹³ M. C. Ross, G. Downey, *A Reliquary of St. Marina*, Byzantinoslavica 23, (Prague 1962), 41-44.

¹⁴ J. C. Bledsoe, *The cult of St. Margaret of Antioch at Tarrant Crawford: The Saint's Didactic Body and its Resonance for Religious Women*, Journal of Medieval Religious Cultures: 2013. vol. 39. Issue 2, (The Pennsylvania State University, University Park 2013), 173-206., sl. 1-14.

¹⁵ Pina Belli D'Elia, *La Pinacoteca provinciale di Bari; schede per un catalogo: i dipinti del '500*, Amministrazione Provinciale di Bari, Bari 1972, 41-44.

vi Svetog Vazesenja Hristovog (Spasa Sl. 4) u Dragovoljčima¹⁶ devedesetih godina XVI vijeka (Sl. 5), na početku umjetničkog puta popa Strahinje.¹⁷ On je najvjerojatnije, boraveći u značajnim manastirima poput Svete Trojice u Pljevljima, Pive, Morače, Šudikove¹⁸ i Svetog Nikole u Nikoljcu, vidio neku

¹⁶ Strahinjin načina rada u programskom, ikonografskom i stilskom pogledu govori da su zidne slike iz Dragovoljča djelo popa Strahinje, a ne moračke slikarske radionice za koju se zna da je djelovala u sedmoj, osmoj i devetoj deceniji XVI vijeka. Na to je prvi ukazao Slobodan Raičević, S. Raičević, *Crkva u Dragovoljčima i njene zidne slike*, Zbornik za likovnu umetnost 12, (Novi Sad 1976), 142-150; Dragovoljci su selo u Nikšićkoj župi udaljeno desetak kilometara od današnjeg Nikšića. U centru sela na uzvišenju nalazi se seosko groblje s crkvom Svetog Vazesenja Hristovog (Spasa); S. Raičević, *Spomenici u staroj župi Onogošt*, Beograd 1992, 58-59; Takođe, u crkvi u Dragovoljčima tokom detaljnih istraživanja živopisa prepoznata je figura *Sveta Marina čekićem ubija đavola* koju, najvjerojatnije zbog oštećenja, Slobodan Raičević nije uspio identifikovati; S. Raičević, *Spomenici u staroj župi*, 80; isti, *Crkva u Dragovoljčima*, 143; Crkva Svetog Spasa je veoma mala građevina po svojim dimenzijama. Unutrašnja dužina starijeg dijela hrama iznosi c. 6, a širina ne računajući dubinu prislonjenih lukova jedva 2 metra i 75 centimetara. Dužina naknadno dograđenog dijela iznosi, 5,60 metara a širina tog dijela jednaka je širini starijeg dijela hrama. Zapadni, dograđeni dio crkve nastao je sudeći po načinu zidanja u narednom XVII ili najkasnije XVIII vijeku; S. Raičević, *Spomenici u staroj župi*, 59.

¹⁷ Treba naglasiti da do sada nije bila učinjena detaljna programska, ikonografska i stilaska analiza živopisa u Dragovoljčima. Na temelju navedenih analiza i nakon poređenja s zidnim slikama koje su nesumljivo Strahinjino djelo zaključuje se da je on zbilja živopisao crkvu u Dragovoljčima. Pop Strahinja je u apsidi crkve u Dragovoljčima prikazao Bogorodicu s Hristom Mladencem i dva anđela. Jedan anđeo u ruci drži ovalnu posudu s krstom, a drugi anđeo u ovalnoj posudi drži koplje i trsku sa spužvom. Ovi neobični detalji predstavljaju *Arma Christi/Instrumenta Martiri* (oruđa mučenja s Golgote); S. Petković, *Minijature popa Strahinje iz 1597. godine*, Saopštenja XXXII/XXXIII, (Beograd 2001), 56-58; S. Pejić, *Crkva Svetog Nikole u Nikoljcu*, Beograd 2014, 51; B. Todić, *Angels with Instruments of the Passion around the Virgin in the Apse, A Local Phenomenon in Serbia*, ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΚΙΟ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ. Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟ, (ΑΘΗΝΑ 2015), 457-464; Ove ikonografske specifičnosti nalaze se i u Svetoj Trojici u Pljevljima, koju je pop Strahinja živopisao 1592. - 95. godine; S. Petović, *Manastir Sveta Trojica u Pljevljima*, drugo dopunjeno izdanje, Pljevlja 2008; Kasnije pop Strahinja nije prikazivao oruđa mučenja, stoga nam i ovi neobični ikonografski detalji i dimenzije crkve koje su veoma skromne ukazuju na to da je ovu crkvu pop Strahinja mogao živopisati na početku svoje samostalne karijere, godinu prije ili nakon oslikavanja Svete Trojice. U svakom slučaju, crkva je mogla biti živopisana devedesetih godina XVI vijeka. Slobodan Raičević koji se bavio ovom problematikom, smatra da je ovaj rad nastao na prelazu iz devete u desetu deceniju XVI vijeka, uglavnom prije zidnih slika u Trojici; S. Raičević, *Crkva u Dragovoljčima*, 150; On to zaključuje na osnovu zidnih slika u pivskom narteksu, za koje kaže da su već lišene kolorističkog bogatstva i crtačke gracioznosti svojstvene Strahinjinom slikarstvu iz mladih dana; idem, 150; Slobodan Raičević ove tvrdnje donosi na temelju stilskih odlika živopisa u Dragovoljčima, Trojici i Pivi, ne uključivši ikonografsku i programsku analizu zidnih slika u navedenim crkvama pa se njegova analiza ne može smatrati potpunom. Gotovo je nemoguće tačno utvrditi je li Strahinja prvo naslikao *Instrumenta Martiri* u Dragovoljčima ili Svetoj Trojici, stoga proizlazi da zidne slike u Dragovoljčima jesu djelo s početka Strahinjine samostalne karijere, ali ostajemo pri tvrdnji da su mogle nastati devedesetih godina XVI vijeka.

¹⁸ „Strahinja je izgleda često svraćao u Šudikovu. U tzv. Kruševačom pomeniku zapisano je: *Mjesto Budimlja v ljetu 1606. pride zograf Strahinja va monastir*“; K. Mano-Zisi, *Knjige Budimljanske eparhije u 16 veku*, Zbornik radova Đurđevi Stupovi i Budimljanska eparhija, (Berane-Beograd 2011), 539; D. Popović, M. Popović, *Manastir Šudikova u Bu-*

Sl. 4. Crkva Sv. Vaznesenja Hristovog (Spasa) u selu Dragovoljci pored Nikšića; foto: M. Parijez

Fig. . The Church of the Ascension of the Christ in the village Dragovoljci near Nikšić, photo: M. Parijez

ikonu, neki predložak ili pak bogoslužbenu knjigu gdje je Sveta Marina bila predstavljena na ovakav način. Iako je kult Svete Marine bio snažan, uviđamo da u XVI i u prvoj polovini XVII vijeka predstavljanje ove svetice kako ubija

dimlji, Beograd-Berane, 2020.

Sl. 5. Pop Strahinja, Sveta Marina čekićem ubija đavola, južni zid naosa, devedesetih godina XVI vijeka, Dragovoljići; foto: M. Parijez

Fig. 5. Priest Strahinja, The St. Marina slaying the devil with a hammer, south wall of the nave, nineties of the 16th century, photo: M. Parijez

đavola nije bilo često na području obnovljene Patrijaršije. Sveta Marina predstavljena na ovakav način do sada nije uočena ni kod nikoljačke¹⁹, a niti kod moračke²⁰ slikarske radionice. Uprkos tome, ovaj scena nije zaokupljala pažnju

¹⁹ Oko hetoreogene grupe slikara koji su živopisali Nikoljac tridesetih i četrdesetih godina XVI vijeka okupile su se dvije slikarske struje. Prvoj struji, plodnijoj i tradicionalnijoj, pripada ne samo pisac i iluminator (?) pop Cvjetko iz Godijeva, već i živopisci Brezove i Morače, a u sljedećoj generaciji krajem XVI i početkom XVII vijeka pop Strahinja iz Budimlja i anonimni majstori koji su radili u budimljanskim Đurdevim Stupovima. Druga slikarska struja, ona koja je više vezana za stvaranje u Primorju, imala je svoje sljedbenike u živopiscima Dubočice (1567.) i Budisavce; S. Pejić, *Crkva Svetog Nikole u Nikoljcu*, 116.

²⁰ U odsustvu potpisa i prema najvećoj cjelini koju su ovi živopisci radili u literaturi su ušli kao moračka slikarska grupa; S. Petković, *Tragom jedne slikarske grupe*, Zbornik Filozofskog fakulteta VIII, (Beograd: 1964), 542-554; S. Pejić, *Crkva Svetog Nikole u*

Sl. 6. Radul, Sveta Marina čekićem ubija đavola, južni zid naosa iz 1681. godine, crkva Svete Trojice, manastir Praskvica pored Budve; izvor: T. Pejović, A. Čilikov, *Pravoslavni manastiri u Crnoj Gori*, 104.

Fig. 6. Radul, The St. Marina slaying the devil with a hammer, the south wall of the nave from 1681., the Church of the Holy Trinity, the Praskvica monastery, source: T. Pejović, A. Čilikov, *Orthodox monasteries in Montenegro*, 104.

dosadašnjih istraživača koji su se bavili zidnim slikama u Gradištu. Svetu Marinu naslikanu na ovakav način možemo vidjeti nešto kasnije, u drugoj polovini XVII vijeka u manastiru Praskvica u Paštrovićima,²¹ u crkvi Svete Trojice na južnom zidu naosa (Sl. 6). Zidne slike u navedenoj crkvi naslikao je majstor Radul 1681. godine²², neposredni učenik majstora Jovana.

Stoga postoji velika vjerovatnost da je majstor Radul vidio Svetu Marinu koju je naslikao majstor Jovan, ali zasigurno po Strahinjoj želji, s obzirom na to da je on bio protomajstor u crkvi Svetog Nikole u Gradištu. Takođe, čini se

Nikoljcu, 116.

²¹ Treba istaći da autori koji su se bavili živopisom u crkvi Svete Trojice samo su evidentirali Svetu Marinu, nisu detaljnije analizirali predstavu ovu sveticu; T. Pejović, A. Čilikov, *Pravoslavni manastiri u Crnoj Gori*, Beograd 2011, 104.

²² Z. Rakić, *Radul-srpski slikar XVII veka*, Novi Sad, 1998; isti, *Umetnost obnovljene Pečke patrijaršije (1557-1690.)*, Vizantijsko nasleđe i srpska umetnost II, ur. D. Popović, D. Vojvodić, (Beograd 2016), 509.

da je Strahinji predstava Svete Marine koja ubija đavola bila inspirativna, stoga je odlučio da se i gradiški repertoar obogati predstavom koju je naslikao na početku svoje samostalne umjetničke karijere. Shodno tome, Radul je odlučio ovu sveticu prikazati u hramu Svete Trojice na istovjetan način kao što je naslikana u crkvi Svetog Nikole u Gradištu. U svakom slučaju, uviđamo da je agilni pop Strahinja ilustracijom *Svete Marine koja ubija đavola* još jednom pokazao da se ne libi ponuditi i neka nova ikonografska rješenja za pojedine predstave, što nije učinio samo u Dragovoljićima i Gradištu nego i u drugim crkvama gdje mu se pružila prilika: u Svetoj Trojici, Ozrenu, Podvrhu Morači i Jeksi. Shodno svemu navedenom, stiče se utisak da je Strahinja bio tradicionalan, ali istovremeno i inovativan umjetnik željan stvaranja, te se stoga stalno nastojao usavršavati i iznaći neka nova ikonografska rješenja za pojedine scene. Njegova spremnost da uči i da malo iskače iz uobičajenih ikonografskih klišeja, učinila ga je prepoznatljivom umjetničkom pojavom s kraja XVI i početka XVII vijeka, kojoj je odista teško naći pravi panadan na teritoriji obnovljene Pečke patrijaršije u vrijeme Osmanskog Carstva.

Majna Parijez

(independent researcher)

THE IMAGE OF SAINT MARINA OF ANTIOCH IN THE WORK OF PRIEST STAHINJA FROM BUDIMLJE

The zograf and miniaturist priest Strahinja from Budimlje, a productive and versatile serbian post-Byzantine master, well-versed in theology, of modest artistic training, yet highly esteemed and sought-after on the territories of the Patriarchate of Peć during the Ottoman rule. The penultimate works of priest Strahinje also include wall paintings in two temples located in the area of present-day Montenegro. These are churches dedicated to St. Nicholas and the Assumption of the Mother of the God in Paštrovići. The painting dates from 1620, as we are informed by the founder's inscription in the church above the entrance door. Strahinja's extensive experience and high-level theological learning can also be seen in the frescoes in Gradište, which are his penultimate creation. This can be concluded not only from the typical painterly expression, but also from the original layout and selection of individual scenes that are rarely encountered in the painting of that era in the area of the restored Patriarchate. It should be emphasized that the interestingness of the painting in the church of St. Nicholas was also greatly contributed by the master who assisted priest Strahinja. Although this painter did not sign himself, judging by the distinctive painterly language, it is master Jovan. Here in Gradište, in the church of St. Nicholas, he was in the early stages of his creativity, and later developed into a leading painter of his era. The program and layout of the wall paintings in the church of St. Nicholas were created without a doubt by priest Strahinja as protomaster and founders. The wall painting in the church of St. Nicholas, which depicts St. Marina, is ichnographically interesting. The Saint Marina is shown here slaying the devil with a hammer. The Saint Marina of Antioch was an equally beloved and highly respected saint among Christian believers in both East and West, where she was known as Margaret. The cult of this saint was very strong throughout the entire territory of the former Byzantine Empire, also in the area of the Ohrid Diocese. Her popularity continued even after the Ottoman conquests in the area of the Ohrid Diocese, from where representations of this saint most likely came to the area of the Patriarchate of Peć. It should be borne in mind that, after the restoration

of the Patriarchate of Peć in 1557, some parts of the Ohrid archbishopric belonged to the Patriarchate, which only facilitated the spread of scenes with Saint Marina, especially on icons and in liturgical books, to the wider area of the Patriarchate of Peć. Saint Marina slaying the devil was painted not only in the church of Saint Nicholas in Gradište, but also in the church of the Ascension of the Christ in Dragovoljići. The wall paintings in the village of Dragovoljići near Nikšić are the work of priest Strahinja, which was created at the beginning of his independent artistic career, more precisely in the nineties of the 16th century. Also, in the church in Dragovoljići, a scene of the St. Marina slaying the devil with a hammer was recognized, which, most likely due to damage, researchers of paintings in Dragovoljići so far have not been able to identify. Priest Strahinja most likely, staying in important monasteries, saw some icon, some template or even a book where Saint Marina was presented in this way. Although the cult of the St. Marina was strong, the representation of this saint slaying the devil was not common in the area of the Patriarchate of Peć in the 16th and first half of the 17th century. Despite this, this scene did not capture the attention of previous researchers who dealt with wall paintings in Gradište. Saint Marina represented in this manner has not been noted either in the work of Nikoljac or Morača artists. We can see St. Marina painted in this way a little later in the Praskvica monastery, in the church of the Holy Trinity on the south wall of the nave. The painting in the mentioned church was painted by master Radul in 1681, a direct disciple of master Jovan. Therefore, there is a high probability that master Radul saw the St. Marina painted by master Jovan, but certainly according to Strahinja's wishes, given that he was the protomaster in the church of St. Nicholas in Gradište. Accordingly, Radul decided to depict this saint in the Holy Trinity Church in the same way as it was painted in the Church of St. Nicholas in Gradište. In any case, priest Strahinja showed once again that he does not hesitate to offer some new iconographic solutions for certain scenes with the depiction of Saint Marina slaying the devil. His willingness to learn and to jump out of the usual iconographic clichés made him a recognizable artistic phenomenon from the end of the 16th and the beginning of the 17th century in the area of the restored Patriarchate.

